

УДК 94 (=1:439)(477.87) “1919/1939”

## ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УГОРЦІВ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ (1919 – 1939 рр.)

**Ферков О.В., Вереш С. І. (Ужгород)**

*У статті зосереджено увагу на особливостях громадського та культурного життя угорців Закарпаття міжвоєнного періоду. Автори констатують, що чехословацька демократична система гарантувала рівні політичні права усім народам, які мешкали на території держави, але не усі мали однакові можливості і засоби розвитку. Після 1919 р., із включенням краю до Чехословаччини, масово виникають різні громадські та культурно-освітні організації, у тому числі національних меншин. Діяльність подібних об'єднань на сьогодні маловивчена, тому і важко дати оцінку їх впливу на загальні процеси, що відбувалися у краї. Окремі організації та їх лідери користувалися підтримкою урядових кіл Угорщини і проводили іредентську пропаганду.*

**Ключові слова:** національні меншини, Підкарпатська Русь, громадські організації, культурно-освітні об'єднання, угорці.

Із включенням Закарпаття до новоствореної Чехословацької республіки у вересні 1919 р. сформувалися нові умови розвитку національностей, які населяли край. Згідно Конституції 1920 року, усі народи держави проголошувалися рівноправними. Втім, умови розвитку економіки, культури і освіти дещо відрізнялися.

Через адміністративно-політичні перетворення 1918-1919 рр. сталися зміни у статусі угорців, які опинилися за межами Угорщини. Із нації пануючої вони перетворилися на національну меншину. Такий поворот у суспільно-політичному статусі впливав на сферу громадського і культурного розвитку, та й взагалі на морально-психологічний настрій угорців.

На сьогодні наука витворила поважну кількість праць стосовно міжвоєнної історії Закарпаття. Неодноразово піднімалися проблеми становища угорців краю у 1919-1939 рр., переважно у контексті вивчення інших питань періоду [5; 6; 7; 10; 18; 20]. Однак сфера громадсько-культурного розвитку залишається маловивченою, наявні публікації – тенденційні. Чимало питань потребує з'ясування. Результати досліджень доповнять уявлення про міжвоєнний період історії краю, наблизять науковців до створення цілісної картини життя національних меншин Підкарпатської Русі.

Відомо, що угорці Підкарпатської Русі після приєднання краю до Чехословацької республіки вели досить активне політичне життя. За першим чехословацьким переписом 1921 р. представники угорської національності становили 17,03 % населення Підкарпатської Русі, тобто 102144 чол. [15, с.151]. Чехословацькі власті ввели на території краю «сувору військову диктатуру» із підозрою дивилися на угорців та угорські справи. Науковці зазначають, що починаючи від літа 1919 р. духовно-культурне життя угорської національної меншини обмежувалося.

Угорські жителі краю, зокрема Березького комітату, неодноразово піднімалися на захист

своїх національних, культурних, релігійних прав. Угорський історик Йозеф Ботлік наводить приклад такого роду виступу жителів Шебешфалви (Sebesfalva), очолюваного місцевим греко-католицьким священиком Андором Компордаї [15, с.163-167].

Після 1919 р. продовжували діяти окремі товариства, однак їх робота обмежувалася. Наприклад, статут діючого раніше ужгородського літературного товариства ім. Дендеші не відповідав вимогам властей. Воно стало діяти виключно як гурток любителів культури. Назви видань 20-х рр. віддзеркалюють сприйняття угорцями свого становища меншини — «Русинський альманах» («Rusinszkói almanah», 1922), «Підкарпатський угорський альманах» («Kárpátaljai Magyar almanach», 1924). На сторінках цих збірників публікувалися угорськомовні письменники краю — Пал Рац, Меньгерт Шімон та ін.

Політичні діячі та активісти ряду політичних партій неодноразово піднімали питання становища угорців в Чехословацькій державі і у тому числі Підкарпатській Русі. Відомо, що у квітні 1923 р. угорські та німецькі опозиційні політичні партії Словаччини і Підкарпаття направили петицію до Ліги Націй, у якій описали становище угорців краю [15, с.191]. У переліку гострих проблем були: фальсифікація національної статистики, обмеження прав національних меншин з боку чехословацьких урядовців, проблеми взаємостосунків із державою, наводилися приклади господарської, культурної, освітньої дискримінації. Празький уряд, окрім заперечення наведених у меморандумі звинувачень, нічого не робив.

На початок тридцятих років ситуація стабілізувалася, угорські діячі консолідувалися, покращилися умови для розвитку культури. Відомо, що 1933 р. утворилося театральне товариство в Ужгороді. Завдяки часткового державного фінансування матеріальне становище Підкарпатсь-

кого Угорського театрального товариства покращилося.

Варто згадати, що урядові кола Будапешту та угорська інтелігенція активно займалися проблемою становища угорців на відлучених від Великої Угорщини територіях. Ревізіоністські вимоги простежуються впродовж усього міжвоєнного періоду. Інформування про становище угорців за межами Угорщини стало обов'язковим для офіційних ЗМІ. Дуже швидко це стало рутинною і одночасно носило пропагандистський характер, часто повідомлялися безпідставні звинувачення у бік уряду Чехословаччини щодо обмеження національних свобод угорців. Складно було дати дійсно об'єктивну інформацію про становище угорців за межами етнічної батьківщини. Разом з тим антиугорська пропаганда була присутня у новоутворених національних державах, якими піклувалися держави Антанти. Зокрема, у Чехословацькій Республіці виховання угорської молоді відбувалося за подвійним стандартом – з одного боку спостерігалися ліберально-демократичні виховні ідеї, а з іншого – патріотично-релігійне налаштування більшості угорських родин [22, с.155]. Особливу роль у громадсько-культурному житті угорської молоді Чехословаччини відіграла діяльність скаутського товариства угорських студентів Празької Вищої школи (1925 – 1927 рр.). Згодом воно переросло у лівий рух «Серп» («Sarló»), католицьке об'єднання «Прогаска» («Prohaszka») та ліберально налаштовану «Угорську Робітничу Спілку» («Magyar Munkásszövetség») [14, с.540]. Ці громадські об'єднання поширювали свої ідеї і мали підтримку на територіях населених угорцями. Метою свідомо налаштованої угорської молоді Чехословаччини було, насамперед, засвоєння соціального світогляду, виховання солідарної поведінки, зміцнення етнічно-моральної поведінки тощо.

Між 1928 – 1931 рр. спостерігається розвиток руху серпників. Дослідники пов'язують їх діяльність із масонськими ложами. Однак, масони відкидали будь-яку думку насильницької диктатури і так стався розрив із молодіжним рухом серпників, які, відповідно, прилучилися до «революційного пролетаріату». На ідеях руху серпників виховувався угорський письменник Пал Ілку. Він вчителював поблизу Берегова, серед публіцистичних та літературних творів найвизначнішим була молодіжна повість «Повстає клас» («Zendül az osztály»).

Інший місцевий угорський письменник Ласло Беллеї (Запф) був ідейним натхненником Угорської Робітничої Спілки [18, с.92]. У міжвоєнний період побачили світ його досить талановиті новели, літературознавчі та критичні статті. Друкувався Ласло Беллеї у тогочасних, переважно місцевих періодичних виданнях. Його п'єси і драматичні твори ставилися угорським театраль-

ним товариством Підкарпаття. Беллеї був автором оригінального літературознавчого дослідження «Розвиток угорської наукової і художньої літератури у Словаччині від 1918 р. донині». Працю не вдалося опублікувати у повному обсязі, втім вона отримала високу оцінку і позитивний відгук сучасників [13, с.93] та залишається цінним дослідженням до сьогодні.

У загальнозакарпатському контексті у міжвоєнний період продовжують свою роботу угорські художники і митці. Серед них – Дюла Ійяс (1874-1942), Дюла Віраг (1880-1949), Бела Ердельї (1891-1955), Йозеф Бокшай (1891-1975) та ін. З іменем Дюли Ійяса пов'язана проблема національної належності закарпатських художників, адже багато угорських діячів (не тільки художників) жили і працювали на Закарпатті, були громадянами Чехословаччини, але угорської національності. Громадськість часто називала усіх місцевих художників представниками закарпатської української культури. Так це було із Д.Ійясем. Після кількомісячної чехословацької подорожі навесні 1925 року «Slovensky Dennik» називає його русином.

Питання національної приналежності у середовищі художників і діячів культури на територіях стику різних культур спостерігалось завжди. Представники старшого покоління угорських художників (Холлоші, Ревес) відносилися до представників західноєвропейських та угорських культурних кіл [9, с.180]. Це можна сказати стосовно другого покоління угорських митців Підкарпаття. Однак, із появою на культурній арені Б.Ердельї, Й. Бокшая та Е. Грабовського з'являється поняття «закарпатського живопису».

У середовищі художників визріла потреба створення об'єднання. Ще у 1917 р. в Мукачеві за ініціативою Д.Вірага, Б.Ердельї, Ш.Берегі виник клуб митців. Однак, діяв він недовго. У 1923 році утворено Клуб Художників Русинська, а в 1931 р. – Товариство Художників Підкарпаття [13, с.100]. Звичайно, до цих об'єднань входили не тільки угорці, але й представники інших національностей, які проживали на Підкарпатті і зробили помітний внесок у розвиток живопису і культури в цілому.

Документальний матеріал свідчить про наявність проблеми забезпечення (гарантування) національно-культурних потреб угорців Підкарпатської Русі, покращення їх освітнього становища тощо. Зокрема, 6 травня 1923 року Кароль Хоккі на зібранні Угорського Національного Конгресу в Мукачеві виступив з промовою про становище угорців на Закарпатті [17]. Ним піднімалося питання відсутності необхідної кількості дитячих садків та початкових шкіл угорською мовою викладання, у краї існувала одна угорськомовна гімназія (у Берегові). «Ми вимагаємо тільки те, що гарантує закон», – відзначив К.Хоккі [17, с.113]. Подібні хвилювання з боку

політичних лідерів угорської національної меншини не поодинокі, вони простежуються впродовж 20–30-х рр.

Угорська Народна Партія у квітні 1926 р. звернулася до угорців Підкарпаття із закликом використовувати угорську мову в усіх сферах життя, а у вересні 1935 р. Об'єднання угорських академіків Підкарпаття сформулювало вимоги стосовно забезпечення культурницьких потреб угорців краю [11]. (Тут академіками називали студентів вищих навчальних закладів). Вимоги склалися із 15 пунктів, найважливіші серед них: відновлення угорської гімназії в Ужгороді та Мукачеві, заснування угорськомовної учительської семінарії, підтримка з боку уряду роботи угорських шкіл, дитячих садочків, бібліотек, товариств, широка культурна автономія та ін. [11, с.347].

Згадане Об'єднання угорських академіків було засновано у Празі ще у травні 1925 р., а в наступні роки філії виникли у різних містах держави, у тому числі і Підкарпатській Русі. Філію у Берегові засновано у 1933 р. [1, арк.4-5].

Іншою культурницькою організацією угорської меншини Чехословаччини була культурна спілка, яка стояла також на правих позиціях і проголошувала себе християнською.

У першій половині 30-х рр. у нашому краї виникає Угорська культурна спілка із центром в Ужгороді. Її засновано 21 березня 1931 р. [4, арк.67-70]. Відразу затверджено і статут, який складався із 3 частин та 35 параграфів. Повна назва об'єднання – Угорська культурна спілка Підкарпатської Русі. У параграфі 2 визначено характер діяльності організації, а саме – збереження і примноження духовних і культурних традицій угорського народу. Зафіксовані завдання щодо громадянського виховання молоді, популяризації угорської художньої літератури і мистецтва, відкриття бібліотек для прищеплення юнацтву любові до читання, заснування самодіяльних театральних та інших груп тощо.

Окремим пунктом статуту відзначено одну з провідних цілей спілки у сфері освіти – відкриття і підтримка роботи угорськомовних шкіл та дитячих садків, а також різних гуртків за інтересами, насамперед у сільській місцевості. Цікавим є параграф 3 статуту, у якому акцентується аполітичність спілки: «У своїй роботі спілка відмежовується від усілякої політичної діяльності» [4, арк. 67.]. Звичайно, задекларовані принципи часто не відповідали дійсності, щоденній роботі організацій, об'єднань та й партій.

Статут угорської культурної спілки фіксує також структуру об'єднання. Чітко розписане членство, прийняття і виключення зі складу спілки, періодичність зібрань, характер організованих заходів та інші питання.

Починаючи з 1933 р. філії спілки виникли у різних містах та селах краю: у Берегові (23 ве-

ресня 1933 р.) [2, арк. 1-4], Королеві (3 вересня 1933 р.) [2, арк. 64-67], Концові (13 січня 1934 р.) [2, арк. 34-36], Часловцях (14 січня 1934 р.) [2, арк. 22-24], Батьові (18 лютого 1934 р.) [2, арк.84], Виноградіві (2 лютого 1936 р.) [4, арк.20-22], Мачолі (3 лютого 1936 р.) [4, арк. 1], Тячеві (18 жовтня 1936 р.) [4, арк. 77-78], Кідьоші (13 грудня 1936 р.) [4, арк. 14] та ін.

Про ефективність діяльності цієї спілки судити складно, адже документів про практичну роботу, проведені заходи не має. Втім, певну уяву можна сформулювати із змісту документа про розпуск Концовської філії спілки у 1938 р. Голова спілки Гейза Стофа повідомляє, що через повне ігнорування односельчан діяльності спілки (не вдавалося скликати збори впродовж тривалого часу), оголошує про розпуск організації. Причиною такої байдужості Стофа бачить існування інших двох об'єднань на території села – Ради освіти і Добровільного об'єднання пожежників. Характер роботи усіх трьох об'єднань ідентичний. В селі проживає усього 489 душ і функціонування трьох культурно-громадських організацій роз'єднує мешканців, – пояснює голова угорської культурної спілки села Концово [3, арк. 8].

Ймовірно, подібна ситуація виникла в інших селах краю. Документи свідчать про те, що процедура заснування філії та статуту ідентичні в усіх населених пунктах Підкарпатської Русі. Яку практичну роботу проводила угорська культурна спілка Підкарпатської Русі на сьогодні сказати важко.

Вимоги забезпечення культурницьких, освітніх та інших прав угорської національної меншини Підкарпатської Русі звучали у виступах депутатів, лідерів політичних партій проугорської орієнтації [12; 16; 19; 21].

Отже, на основі відомих історичних фактів можемо констатувати, що чехословацька демократична система гарантувала рівні політичні права усім народам, які мешкали на території держави, але не усі мали однакові можливості і засоби розвитку. Після 1919 р., включення краю до Чехословаччини, масово виникають різні громадські та культурно-освітні організації, у тому числі національних меншин. Діяльність подібних об'єднань на сьогодні маловивчена. Залишається чимало питань дискусійних. Фонди архівів і музейних колекцій донині ще «приховують» багато важливої інформації. Саме через «білі плями» історії угорців Підкарпатської Русі важко дати оцінку ролі і впливу їх об'єднань на загальні процеси, що відбувалися у краї. Окремі організації та їх лідери користувалися підтримкою урядових кіл Угорщини і проводили явну ірредентську пропаганду.

Загалом, угорська національна меншина Підкарпатської Русі у 1919-1939 рр. мала можливість для свого громадсько-політичного і культурно-освітнього розвитку, хоча і не у такій мірі

забезпечувалися їхні потреби як, скажімо, українців чи словаків, і це пов'язано, насамперед, із відкритими та прихованими проявами ревізійні-

зму та іредентських рухів у середовищі угорської інтелігенції краю.

1. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. 21: «Крайове Управління Подкарпатської Русі, м. Ужгород». – Опис 3. – Спр. 2553. – Арк. 15. «Справа про організацію спілки угорських академіків Підкарпатської Русі в м. Берегово, 1933».
2. ДАЗО. – Ф.21. – Опис 3. – Спр. 2840. – Арк. 126. «Листування з окружними урядами про організацію угорської культурно-освітньої спілки на Підкарпатській Русі, 1934-1935».
3. ДАЗО. – Ф.21. – Опис 3. – Спр. 2851. – Арк. 10. «Листування з Ужгородським окружним урядом про організацію і ліквідацію культурно-освітньої угорської спілки в с. Концове, 1934-1936».
4. ДАЗО. – Ф.21. – Оп.3. – Спр. 3498. – Арк. 92. «Переписка з окружними урядами про затвердження статуту Угорської культурно-освітньої спілки на Підкарпатській Русі, 1939».
5. Вегеш М.М., Гирия В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.). – Ужгород, 1998. – 130 с.
6. Гирия В.І. Закарпаття та вплив угорського фактора на його політичний розвиток між двома світовими війнами (1919-1939 рр.): Автореф. дис...канд. іст. наук. – Ужгород, 2010. – 24 с.
7. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець. – Ужгород: Ліра, 2010.
8. Нариси історії Закарпаття. Т.2. (1918-1945). – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – 414 с.
9. Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1999. – 196 с.
10. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20 – 30-і роки ХХ ст.). – Ужгород, 2002. – 56 с.
11. A Kárpátaljai Magyar Akadémikusok Egyesülete kulturális követelései a kárpátaljai magyarság számára // Fedinec Csilla. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 347 – 348. old.
12. A Ruszinszkoji Magyar Jogpárt programja // Fedinec Csilla. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 72-75. old.
13. Benedek András. Tetténérhető történelem. Történeti-kulturtörténeti vázlat Kárpátaljáról. – Budapest – Ungvar: Intermix, 1993. – 120. old.
14. Borsody István. Magyarország és a csehszlovákiai magyarság (1938. június) // Trianon / Szerk. Zeidler Miklós. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – 536 – 542. old.
15. Botlik József. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. – Budapest: Hatodik sip alapítvány, 2000. – 318. old.
16. Felhívás a magyar kultúra barátaihoz a Podkarpatszka Ruszi Magyar Színházi Szövetkezet megalakítása érdekében // Fedinec Csilla. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 325 – 326. old.
17. Hokky Károly felszólalása a munkácsi Magyar Nemzeti Kongresszuson a ruszinszkoji magyarság kulturális sérelmeiről // Fedinec Csilla. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 112 – 115. old.
18. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok / Fedinec Csilla. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 663. old.
19. Jaross Gyula cikke az Ungváron megjelenő Ruszinszkoji Magyar Hirlapban a ruszinszkoji római katolikus autonómia szükségességéről // Fedinec Csilla. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 91 – 93. old.
20. Kisebbségi ének a Beregi rónán. Kárpátaljai írók antológiája (1919-1944) / Összeállította: Várady-Sternberg János, Dupka György. – Ungvár-Budapest Intermix, 1992. – 254. old.
21. Korláth Endre (Ruszinszkoji Magyar Pártszövetség) felszólalása a munkácsi Magyar Nemzeti Kongresszuson a kárpátaljai magyarok politikai célkitűzéséről, a ruszin, a munkás és a zsidó kérdéstről // Fedinec Csilla. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. – Somorja – Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004. – 99 – 105. old.
22. Varga József. Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és Duna-medence kortörténetéhez. 1.rész. (1918-1939). – Budapest, 1991. – 242. old.

## РЕЗЮМЕ

### НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБЩЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ВЕНГРОВ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ (1919–1939 гг.)

**Ферков О. В., Вереш С. И.** (Ужгород)

В статье сконцентрировано внимание на особенностях общественной и культурной жизни венгров Закарпатья междувоенного времени. Авторы констатируют, что чехословацкая демократическая система гарантировала равные политические права всем народам, проживающим на территории государства, но не все имели равные возможности и средства развития. После 1919 г., вхождения края в состав Чехословакии, массово возникают разные общественные и культурно-просветительные организации, в том числе и национальных меньшинств. Деятельность таких объединений на сегодняшний день малоизученна, поэтому нелегко дать оценку их влиянию на общие процессы. Отдельные организации и их лидеры пользовались поддержкой правительственных кругов Венгрии и проводили ирредентскую деятельность.

**Ключевые слова:** национальные меньшинства, Подкарпатская Русь, общественные организации, культурно-просветительные объединения, венгры.

## SUMMARY

### SOME ASPECTS OF SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF THE HUNGARIAN SUBCARPATHIAN RUS (1919–1939)

**O. Ferkov, S. Veres** (Uzhhorod)

The article focuses on the features of social and cultural life of Hungarians in Transcarpathia interwar period. Author states that the Czechoslovak democratic system guarantees equal political rights to all peoples who lived in the state, but not all have the same features and tools development. After 1919, with the inclusion of the land in Czechoslovakia, there are massively different social, cultural and educational organizations, including ethnic minorities. The activities of these associations, to date byway, therefore, difficult to assess their impact on the overall process. Some organizations and their leaders enjoyed the support of government circles in Hungary and spent irredent propaganda.

**Keywords:** national minorities, Subcarpathian Rus, community organizations, cultural and educational association, Hungarians.